

מִי־נִפְתּוּחַ

מאת

דניאל לייבל

זה כשישים שנה מתהלכת הסברה, כי שם המקום "מי־נפתוח" (יהו' טו, ט; יח, טו : "מעין מי נפתוח"), שזוהים אותו אל־נכון עם עין־לפתה הערבית, הסמוכה לירושלים, יש לראות בו גלגול עברי משמו של המלך המצרי מרנפתח (1234—1227 לפסה"ג, על־פי השיטה הכרונולוגית הגבוהה). בהסתמך על "בארות מרנפתח", הנזכרות בפאפירוס אנאסטאסי ג', משערים, שכך כונה אותו מקום בתקופה הקצרה של התנערות השלטון המצרי בארץ אחרי התמרדותם של שליטי כנען בימי רעמסס הב'. ואמנם יש להודות, שמבחינה לשונית אין להפריך השערה זו, מאחר שגם במצרית של הימים ההם לא נהגה העיצור השוטף ר', וממילא לא הפריע דבר להפריד "מי נפתוח" בעברית.

ברם, עיון מדוקדק יותר באותו מסמך ובקרובים לו לא זו בלבד שאינו מאשר סברה זו, אלא אף מעמיד אותה בספק רב. פאפירוס אנאסטאסי ג' (ראה תרגומו אצל פריצ'ארד, ANET, עמ' 285) מכיל, בין השאר, רשימות אחדות של פקיד במשמר הגבול המזרחי של מצרים, כולן משנת מלכותו השלישית של מרנפתח. רשימות אלה, שנשלחו, כפי הנראה, אל שלטונות הפיקוח במוף, בקצה הדרומי של הדלתה, אינן אלא דין־וחשבון על תנועת העוברים בגבול ההוא. ברשימה השנייה נמסר, כי אל מקום המשמר הגיע "ראש הקשתים של בארות מרנפתח . . . אשר בהר, לחקירה (משפטית) למצודה אשר בסילה", מדרום־מערב למגדול.

והנה, את "בארות מרנפתח" אלה זיהו החוקרים עם מי־נפתוח שביהושע, על־סמך ההנחה, שהמדובר ב"הר" שבארץ־ישראל, בלי לבדוק כיצד ייתכן, שפקיד מצרי שמושבו בסביבת ירושלים יסע בתפקיד מינהלי למצודה מרוחקת בגבול מצרים, כאילו היה במי־נפתוח מרכז מינהלי חשוב, שרשתו פרושה על דרום הארץ כולו, מירושלים עד מגדול והלאה !

זאת ועוד : מלבד "בארות מרנפתח" נזכרות ברשימה השלישית שבפאפירוס אנאסטאסי ג' גם "מצודת מרנפתח", "הסמוכה לצריים", שאיש המשמר שלה, נחת־אמון, נוסע לסוריה עם שתי הודעות, וגם "עיר מרנפתח", שמקומה לא זוהה. בפאפירוס ד' (פריצ'ארד, עמ' 259) נזכרים "מבצר מרנפתח אשר בת'כו", במזרחו של ואדי תומילאת, הוזה עם ארץ גושן, וכן "בריכות פר אתם (פיתום) של מרנפתח", שבוודאי נמצאו ממזרח לדלתה. כלום אין להניח, שה"הר" ו"בארות מרנפתח" הם באותה סביבה ממש שעליה הופקד משמר הגבול המזרחי, כמו, למשל, ג'בל יעקב או ג'בל מערק ? לא בכדי אפוא הטיל האגיפטולוג ג'ון וילסון ספק בסברה, שה"הר" הנזכר בפאפירוס אנאסטאסי ג' הוא אמנם בארץ־ישראל, והוסיף : "אם קוראים ביהושע טו, ט ;

יח, טו, 'מעין מרנפתח', ואם אמנם הזיהוי נכון — נמצא המקום סמוך לירושלים" (ANET, 1950).

אבל דומה, שקשה לוותר לגמרי על הזיהוי המושך. כך, למשל, כותב ד"ר י. אהרוני: "באחת התעודות נזכרים 'מפקדי הצבאות של בארות מרנפתח אשר בהר', וייתכן שיש לזהות תחנה מצרית זו עם 'מעין מי נפתוח' שעל יד ירושלים, ששמו היה כנראה 'מעין מ(ר)נפתח' והוא 'באר (בלשון יחיד!) מרנפתח אשר בהר'" ("ארץ ישראל בתקופה הכנענית המאוחרת", הוצאת צה"ל, 1959, עמ' 32). כן ראה המהדורה המתוקנת והמהודשת של "משפט האורים" ליהושע שטיינברג (1961), ערך "נפתוח". ויורשה לי להביא כאן ראיה מן המקרא עצמו, שנודמנה לי בלי קשר לעניין שאנו דנים בו.

השם "נפתח", ודווקא בשימוש מקביל ל"מעין מי נפתוח", נמצא — לדעתי — בזכ"ג, א: "ביום ההוא יהיה מקור נפתח לבית דוד ולישיבי ירושלם לחטאת ולגדה". אלא שגרם הכתיב החסר של השם ("נפתח"), שניקדוהו כאילו הוא בינוני נפעל של התיבה "פתח", אף-על-פי שניקוד זה (יהיה מְקוֹר נִפְתָּח) אינו אפשרי כלל כשהמדובר במעין-מים או במקור, שכן בינוני זה מורה בבירור על פעולה חוזרת ונשנית, כאילו נפתח המקור וחוזר ונפתח, והרי כאן מתבקשת פעולה חד-פעמית מוגמרת (ייפתח מקור).

ואמנם, כדי לסלק קושי זה גרסו השבעים: "ביום ההוא יהיה (כל) מקום נפתח בבית דוד", כלומר, לא יהיה עוד סגור ומסוגר. ומאחר שגירסה זו עומדת בסתירה למלים "ליושיבי ירושלים" — הושמטו הללו מן התרגום. ויונתן אשר דרש: "בעידנא ההוא יהי אולפן אורייתא גלי כמבע דמיין לבית דוד וליתבי ירושלים, ואשבוק חוביהון כמה דמדוכן במי אדיותא ובטקם תורתה דחטאתא", היינו, פירש "נפתח" כאילו "פתוח" (= גלוי), ולצורך הדרש הפך את הסדר וכתב: "למי גדה ולאפר חטאת" (וראה פירושו החריף של הרד"ק).

ברם, פשוטו של הכתוב בניקודו: "ביום ההוא יהיה מְקוֹר נִפְתָּח לבית דוד לחטאת ולגדה". דבר זה מתפרש מעצם הלשון ובלוי עיקומי דברים: "חטאת" — חטא ממש, "גדה" — טומאה ממש. משום חיווק לפירושו זה אף ניתן למצוא בהמשך: "והיה ביום ההוא, נאם יהוה צבאות, אכרית את שמות העצבים ולא יזכרו עוד ואת רוח הטמאה אעביר מן הארץ", לאמור: מקור נפתוח זה, שנחשב מעיין מחטא ומטהר, יהיה מכאן ואילך לחטא ולגדה; את שמות העצבים, שנפתחו אחד מהם, אכרית ולא יזכרו עוד; ואת רוח הטומאה, שביקשו לסלקו על-ידי רחיצה במי נפתח, אעביר מן הארץ ולא יהיה עוד צורך להיטהר בגללו.

ואכן, לימים נתקיימה בו בפסוק נבואת זכריה על שמות העצבים שלא יזכרו עוד: שמו של נפתח, שהיה, כנראה, אליל כנעני של מעיינות-ההתהום הנפתחים, נשכח ונתנקד נפתח משום כתיבו החסר. ומשמצאנו 'מְקוֹר נִפְתָּח' בלא המרכיב "מי" שב"מעין מי נפתוח", בטלה ממילא ההשערה על מרנפתח, לפיה "נפתוח" הוא רק תוצאה של הפרד.